

TA'LIM TIZIMINI MOLIYALASHTIRISHDA DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR HAMKORLIGI

Zokirxo'jayeva Munisa Sherzot qizi

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisda ta'lim sohasini moliyalashtirishning muqobil manbalaridan biri sifatida davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmi ko'rib chiqiladi. Davlat byudjeti resurslarining cheklanganligi, aholi sonining o'sishi va ta'lim infratuzilmasiga bo'lgan talabning yildan-yilga ortib borishi sharoitida ta'lim muassasalarini qurish, jihozlash va zamonaviy o'quv dasturlari bilan ta'minlash uchun xususiy kapitalni jalb qilish zarurati asoslab beriladi. Maqolada DXShning asosiy shakllari, xorijiy davlatlar tajribasi, O'zbekiston amaliyotidagi mavjud holat, shuningdek uni qo'llashda uchraydigan huquqiy, moliyaviy va institutsional muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish bo'yicha bir qator amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. davlat-xususiy sheriklik, ta'lim moliyalashtirish, xususiy investitsiya, konsessiya, ta'lim infratuzilmasi, byudjetdan tashqari mablag'lar, ta'lim sifati, institutsional islohot.

Kirish

Ta'lim tizimi har qanday mamlakat iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotining tayanch omili hisoblanadi. Malakali kadrlar tayyorlash, mehnat bozorining zamonaviy talablariga javob beruvchi bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, aholining ijtimoiy farovonligini oshirish - bularning barchasi rivojlangan va barqaror ta'lim tizimisiz amalga oshmaydi. Biroq zamonaviy talablarga javob beradigan ta'lim infratuzilmasini yaratish - yangi maktab va bog'chalar qurish, laboratoriyalarni jihozlash, raqamli ta'lim vositalarini joriy etish, o'qituvchilarni qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish - katta hajmdagi moliyaviy mablag' talab qiladi.

Ko'pchilik rivojlanayotgan davlatlarda, jumladan O'zbekistonda ham, aholi sonining tez o'sishi natijasida maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim muassasalariga bo'lgan talab davlat byudjeti imkoniyatlaridan tezroq sur'atlarda ortmoqda. Bunday sharoitda faqat davlat mablag'lariga tayanish infratuzilma taqchilligini yanada chuqurlashtirishi mumkin. Aynan shu sabab ta'lim sohasida davlat va xususiy sektor o'rtasidagi sheriklikni rivojlantirish masalasini dolzarb qilib qo'yimoqda.

Davlat-xususiy sheriklik - bu davlat organlari va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasida uzoq muddatli shartnoma asosida amalga oshiriladigan hamkorlik shakli bo'lib, unda risklar, xarajatlar va daromadlar taraflar o'rtasida taqsimlanadi. Bunday

hamkorlik nafaqat qo‘shimcha moliyaviy manba jalb qilish, balki xususiy sektorning boshqaruv tajribasi, texnologik yangiliklari va samaradorlik madaniyatidan foydalanish imkonini ham beradi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda ushbu yo‘nalishda muhim qadamlar qo‘yilgan. Xususan, "Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida"gi qonun qabul qilingan, Moliya vazirligi huzurida tegishli agentlik faoliyat yuritmoqda, xalqaro moliya institutlari - Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki kabi tashkilotlar bilan hamkorlik mexanizmlari ishlab chiqilmoqda. Shu bilan birga, ta‘lim sohasida bu mexanizmning qo‘llanilishi hozircha yo‘l-transport, energetika yoki sog‘liqni saqlash sohalariga nisbatan sust rivojlangan, bu esa mavzuni nazariy va amaliy jihatdan chuqurroq o‘rganishni taqozo etadi.

DXShning ta‘lim sohasidagi asosiy shakllari

Xalqaro tajribada ta‘lim muassasalarini moliyalashtirishning bir necha modeli qo‘llaniladi. Birinchisi - loyihalashtirish, qurish, moliyalashtirish va ekspluatatsiya (DBFO) modeli bo‘lib, unda xususiy kompaniya maktab binosini o‘z mablag‘i hisobiga quradi va uni davlatga uzoq muddatli ijaraga beradi, davlat esa belgilangan yillar davomida ijara to‘lovlarini amalga oshiradi. Ikkinchisi - konsessiya modeli, bunda xususiy investor ta‘lim infratuzilmasini qurish va undan foydalanish huquqini oladi, ammo mulk huquqi belgilangan muddat tugagach davlatga qaytadi. Uchinchisi - aralash moliyalashtirish, ya‘ni davlat va xususiy hamkorning birgalikda mablag‘ kiritishi, masalan zamonaviy texnika-texnologiya bilan jihozlangan kasb-hunar markazlarini yaratishda ko‘p uchraydi. To‘rtinchi shakl sifatida boshqaruv shartnomalarini ham keltirish mumkin, bunda bino davlat mulkida qoladi, biroq uning kundalik ekspluatatsiyasi va texnik xizmat ko‘rsatilishi xususiy kompaniyaga topshiriladi.

Xorijiy davlatlar tajribasi

Buyuk Britaniyada 1990-yillarning boshida joriy etilgan “Xususiy moliya tashabbusi” (Private Finance Initiative) dasturi doirasida yuzlab maktab binolari xususiy kompaniyalar mablag‘i hisobiga qurilgan va keyinchalik davlatga uzoq muddatli ijara shartnomalari asosida topshirilgan. Turkiyada ham shunga o‘xshash modellar orqali o‘nlab maktab kompleksi barpo etilgan, bunda davlat yer uchastkasi va kafolatlangan to‘lov jadvalini taqdim etadi, xususiy sektor esa qurilish va texnik xizmat ko‘rsatishni o‘z zimmasiga oladi. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida esa DXSh ko‘proq kasb-hunar ta‘limi va oliy ta‘lim infratuzilmasini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, xususiy sektor ko‘pincha zamonaviy laboratoriya va texnika bilan ta‘minlash vazifasini bajaradi. Bu tajribalar shuni ko‘rsatadiki, DXShning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan aniq

va barqaror huquqiy asos, shuningdek shartnoma majburiyatlarining izchil bajarilishini nazorat qiluvchi mustaqil institutlar mavjudligiga bog'liq.

O'zbekiston tajribasi

So'nggi yillarda mamlakatimizda xususiy maktablar va bog'chalar tarmog'ini kengaytirish bo'yicha davlat tomonidan turli imtiyozlar - yer uchastkalarini arzon narxda ajratish, soliq va bojxona imtiyozlari, subsidiyalashtirilgan kreditlar - taqdim etilmoqda. Bu chora-tadbirlar natijasida xususiy ta'lim muassasalari soni sezilarli darajada oshdi. Biroq bu asosan yangi muassasa ochishni rag'batlantirishga qaratilgan bo'lib, klassik ma'nodagi DXSh loyihalari, ya'ni davlat maktablarini xususiy sektor ishtirokida qurish va boshqarish amaliyoti hali keng tarqalmagan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-oktabrdagi 720-sonli qarori bilan DXSh loyihalarini byudjet mablag'lari, subsidiyalar, byudjet ssudalari va kredit liniyalari hisobidan moliyalashtirish tartibi belgilangan bo'lib, bu ta'lim sohasi uchun ham amaliy asos yaratadi. Shunga qaramay, bunday loyihalarni ta'lim tarmog'ida hali keng joriy etilmaganligiga sabab sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: uzoq muddatli loyihalarda risklarni taqsimlash mexanizmining yetarlicha ishlab chiqilmaganligi, xususiy investorlar uchun daromadlilikni kafolatlaydigan barqaror shartnoma amaliyotining yo'qligi, hamda mahalliy hokimiyat organlarining bunday murakkab loyihalarni tayyorlash va boshqarish tajribasi cheklanganligi.

Afzalliklari

Ta'lim sohasida DXShni qo'llash bir qator ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin:

- Davlat byudjetiga bir martalik yuk tushirmasdan, xarajatlarni bir necha yil davomida bo'lib to'lash imkoniyati yaratiladi.
- Xususiy sektor odatda qurilish va ekspluatatsiya jarayonlarini davlat tashkilotlariga nisbatan tezroq va samaraliroq boshqaradi, bu esa loyiha muddatlari va sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
- Shartnomada belgilangan aniq sifat ko'rsatkichlari xususiy hamkorni bino va jihozlarni doimiy holatda saqlashga undaydi, chunki uning daromadi aynan shu ko'rsatkichlarga bog'liq bo'ladi.
- Xususiy sektorning ishtiroki zamonaviy texnologiya va innovatsion boshqaruv usullarini ta'lim tizimiga tezroq olib kirish imkonini beradi.

Muammoli jihatlari

Shu bilan birga, bu yo'nalishni rivojlantirishda ma'lum xavf-xatarlar ham mavjud. Birinchi muammo - uzoq muddatli shartnoma majburiyatlarining davlat byudjetiga potentsial yuk bo'lib qolish ehtimoli, chunki ijara yoki xizmat to'lovlari bir necha o'n yillik davrni qamrab olishi mumkin va bu shartli (kelajakdagi) majburiyatlarni oshirib yuborishi mumkin. Ikkinchi muammo - ta'lim xizmati sifatini nazorat qilish

murakkabligi, negaki ta'limning natijasi qurilish sifati kabi oson o'lganadigan ko'rsatkich emas, balki uzoq muddatli va ko'p omilli jarayon hisoblanadi. Uchinchi muammo - ta'lim bepul va barcha uchun ochiq bo'lishi kerak degan ijtimoiy tamoyil bilan xususiy sektorning daromad olishga yo'naltirilganligi o'rtasidagi nomutanosiblik bo'lib, bu masalani hal qilish uchun aniq huquqiy chegaralar belgilanishi zarur. To'rtinchi muammo - loyihalarni tayyorlashda malakali mutaxassislar yetishmasligi, natijada shartnomalar xususiy hamkor foydasiga noqulay shartlarda tuzilishi xavfi mavjud.

Xulosa. O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, davlat-xususiy sheriklik ta'lim tizimini moliyalashtirishning istiqbolli, ammo hozircha to'liq amalga oshirilmagan resursi hisoblanadi. Xorijiy davlatlar tajribasi DXShning ta'lim infratuzilmasini yangilashda samarali vosita bo'lishi mumkinligini tasdiqlaydi, biroq bu faqat aniq huquqiy asos, shaffof shartnoma amaliyoti va kuchli institutsional nazorat mavjud bo'lgandagina samara beradi. O'zbekistonda mavjud qonunchilik bazasi umumiy DXSh tamoyillarini belgilagan bo'lsa-da, uni aynan ta'lim sohasiga moslashtirish, risklarni taqsimlash mexanizmlarini takomillashtirish va sifat nazorati tizimini yaratish talab etiladi. Ushbu yo'nalishlarda izchil ishlar olib borilishi ta'lim infratuzilmasini yangilash sur'atlarini oshirish, davlat byudjetiga tushadigan yukni kamaytirish va, oxir-oqibat, ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida"gi Qonuni, 2019-yil 10-may, YPK-537-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-oktabrdagi 720-sonli "Davlat-xususiy sheriklik sohasini yanada takomillashtirish hamda kompleks tizimlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
3. Nuritdinov N. Davlat-xususiy sektor sherikchiligi muvaffaqiyatli bo'lishi uchun nimalar qilinishi kerak? Ekspertdan 9 taklif // Spot.uz, 2019.
4. Judijanto L. va boshqalar. Davlat-xususiy sheriklik asosida tashkil etilgan tarmoqlarni rivojlantirish istiqbollari // TSUE ilmiy jurnali, 2025.
5. Jahon banki. O'zbekistonda iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda davlat va xususiy moliyalashtirish taksonomiyasi bo'yicha hisobot, 2024.
6. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki. O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish bo'yicha hamkorlik dasturi materiallari.
7. World Bank. Public-Private Partnerships in Education: Approaches, Evidence and Reflections. Washington, D.C., 2021.
8. UNESCO. Non-State Actors in Education: Who Chooses? Who Loses? Global Education Monitoring Report. Paris, 2021.